

тютюнової фабрики – 20%, на Великобичківському хімзаводі і на залізобудівному заводі та на пиломатеріалів в Довгому – по 16% усіх працюючих. Як правило, це були представники інженерно-технічної інтелігенції, кваліфіковані спеціалісти. Зате на меблевої фабриці "Мундус" в Ужгороді працювало лише 20 чол. німецькомовного населення із 576 чол. зайнятих, на Перечинському лісохімзаводі – лише 8 чол. із 277 зайнятих. (12, Т. 48, С. 1026–1208).

Становлять інтерес для дослідників і дані про участь німецькомовного населення в культурному житті Закарпаття. Так, станом на 1900 р. в краї нараховувалося 4963 представники інтелігенції, з яких 464 чол. або 9,3% розмовляли німецькою мовою. Найбільшу групу з них становили освітяни – 321 чол., далі – духовенство – 83 чол., представники охорони здоров'я – 31 чол., представники політико-адміністративного апарату і органів судочинства – 23 чол. і, нарешті, 6 чол. – представники науки, культури і мистецтва (12, Т. 42, С. 22–23).

Таким чином, матеріал, викладений у статті, свідчить про те, що німецькомовне населення Закарпаття в період розвитку буржуазних відносин займало чільне місце в демографічних процесах регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брук С.И., Кабузан В.М. Численность и расселение украинского этноса в XVIII – начале XX ст. // СЭ. – 1981. – № 5. – С. 15–31.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. – К., 1969.
3. Коломиец И.Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. – Томск, 1961–1962. – Т. 1–2.
4. Копчак В.П., Копчак С.И. Население Закарпаття за 100 лет. 1870–1970. – Львов, 1977.
5. Мазурок О.С. Города западноукраинских земель эпохи империализма: Социально-экономический аспект. – Львов: Изд-во "Світ", 1990.
6. Макаруч С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983.
7. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. – К., 1965.
8. Наулко В.І. Развитие межнациональных связей на Украине. – К., 1975.
9. Несточас В.І. Територія, населення, міста Закарпаття в кінці XIX – на початку XX ст. // Доп. та повідомлення УжДУ. Серія історична. № 4. – Ужгород, 1960. – С. 89–93.

10. Ткаченко Л.О. Динаміка етнічного складу населення Закарпаття (за матеріалами переписів населення) // НТЕ. – 1974. – № 1. – С. 65–68.

11. Трайнин И.П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад. – М., 1947.

12. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 1–52. Kötet. A Magyar kir. Központi statisztikai hivatal. – Budapest, 1892–1914.

Федір КУЛЯ, старший викладач кафедри німецької філології
УжДУ

НІМЕЦЬКІ ШКОЛИ НА ЗАКАРПАТТІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

§ 1. До питання: школа національної меншини.

В кожну історичну епоху виховується не абстрактна людина, а представник того чи іншого народу, етносу, носій певної національної культури. Школа, як соціальний інститут, – це "колиця народу" (В. Сухомлинський), в якому найбільш рельєфно віддзеркалюється соціально-економічний та культурний розвиток держави. Одне з основних соціальних покликань школи – виховувати народ (націю), плекати національну освіту, культуру, мову. Шкільна справа не терпить суб'єктивізму, волюнтаризму, політичної кон'юнктури, якихось надуманих, абстрактних концепцій чи теорій, відірваних від конкретних культурно-історичних, духовно-національних традицій тієї чи іншої етнічної групи.

Закарпаття споконвіку край багатонаціональний. Історично склалися так, що після розпаду Київської Русі, Закарпаття століттями входило до складу тих чи інших держав, які не були зацікавлені у його соціально-економічному і національно-духовному розвитку. Лише за останнє, XX століття, край входив до складу Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини і СРСР до часу його розпаду.

Політика гноблення краю з боку правлячих держав чи не в першу чергу рельєфно віддзеркалюється у духовному житті народу, в його національній культурі, освіті. Правлячі кола держав добре розуміли істину: "Якщо хочеш знищити національну культуру народу, його духовність – почни із школи". Денационалізація школи веде до загибелі нації і першими відчувають на собі цю трагедію національні меншини.

§ 2. Німецькі школи у кінці XVIII –
на початку XX століть.

На початку XVIII століття, коли почалася друга хвиля німецького поселення на Закарпатті, німецьких шкіл не було. Та і не могло бути, бо грамотність серед німців-переселенців була низькою, про що свідчать архівні документи (скарги) німців-переселенців у комітатські управи до цісарського двору кінця 18-го століття, на яких замість підписів німецькі колоністи-скаржники ставили хрестики. У 1778 році зі Зальцкамергута у Німецьку Мокру переселились 220 німців, і лише писар Леопольд Лідл та два лісники були грамотними. Серед поселенців того часу не було ні вчителя, ні пастора, ні лікаря. Урядові потреби німецьких колоністів з комітатською адміністрацією, як правило, виконував писар або комітатські урядники, які володіли німецькою мовою.

Освоюючи нові місця поселення, перед переселенцями виникало чимало проблем і турбот, але однією чи не з перших була турбота про освіту дітей. Це цілком закономірно і природно. Цього вимагало саме життя, його соціально-економічний та культурний розвиток. Духовні потреби колоністів могли забезпечити лише школа і церква. Але їх у цей період не було. Держава не турбувалась, їй було байдуже в цей час щодо розвитку освіти і культури взагалі. Рідну материнську мову як духовну спадщину своїх предків зберігала сім'я. Сім'я німця-колоніста була у цей час акумулюючим фактором збереження духовної національної культури взагалі: звичаїв, обрядів і традицій. Етнопедagogічні знання знайшли свій вияв у народних традиціях, фольклорних творах, в органічній єдності з укладом життя народу, його історією, культурними і побутовими традиціями. У цей час німцями-переселенцями створено чимало переказів, балад, пісень. Це цілком закономірно, бо на своїй батьківщині вони залишили обжиті місця, рідних і близьких. Прикладом цього є пісня-балада "O, mein Karpatenland".

Кожен член німецької общини добре усвідомлював, що тільки школа і церква є тими інституціями, які збережуть рідну мову і духовність. Можливо, ця обставина і послужила відкриттю у 1784 році недільної німецької школи у Німецькій Мокрій. Вчителем був писар Леопольд Лідл. Такі дані дають нам архівні документи. Ми схильні вважати, що це була перша німецька школа в краї. Більш детального опису в цих матеріалах про школу не згадується.

На початку XIX століття, коли німецькі общини стали більш менш заможними, виникають і перші, недержавні школи. Це були приватно-общинні, недільні школи. Такі школи відкривались у тих селах, де компактно проживало німецьке населення і община була спроможна утримувати школу. Вчителями були у своїй більшості люди різних професій, які володіли у певній мірі грамотою, мали деякий педагогічний хист. Це був общинний писар, пастор, лісник, які на свій розсуд імпровізували навчальний процес. Зауважимо, що всі лісники були грамотними. Такі общинні школи не мали ніякої підтримки з боку комітату чи цісарського двору. Інколи в таких школах разом із дітьми навчались грамоті і їхні батьки. Школи, як правило, працювали в осінньо-зимовий час. "Schulmeister", так люди називали у народі вчителя, був поважною постаттю в общині і бажаним у кожній сім'ї. Навчальними предметами у цих школах, у залежності від освіти самого вчителя, були арифметика, географія, історія, письмо і спів. Державної програми чи якогось державного регулювання навчальним процесом не було. Але чи найбільш чільне місце у навчанні займали етнокультура та етнопедagogіка. Підготовка і відзначення релігійних і народно-календарних свят святого Миколая, Різдва Христового, Великодня, Святої Трійці та інших займали особливе місце. Діти вивчали звичаєво-обрядові пісні, традиції, легенди, перекази, вірування, прикмети, пов'язані з цими святами. У цьому аспекті значення церкви для збереження національної духовності народу було надзвичайно важливим. Німецька церковна пісня, колядка, проповідь пастора зберегли у вірників сподади про своє походження, про свою батьківщину, а з другого боку вірники чули рідну німецьку мову. Саме церква була тим єдиним закладом, який у свідомості німецького населення залишився центром культурного і освітнього життя. Стосунки між вірниками і пасторами у німців були настільки тісними, що не було дивним, бо пастор був джерелом знань, вчителем, вихователем і організатором культурних заходів у общинах.

Закони 1868 і 1897 років лише декларували, що кожна дитина має право навчатись рідною мовою. Гансбну суть цих законів, поневолення національних меншин в Австро-Угорщині першим перед світом розкрив лауреат Нобелівської премії, норвезький вчений Бйорнс Бйорнсон (1832–1910) під час Конгресу Миру в Мюнхені 1907 року, який на знак протесту відмовився зайняти місце у почесній Президії Конгресу з Альбертом Апоні (1843–1933), тогочасним міністром освіти і культів Угорщини, назвав його "поневолювачем національних меншин" і заявив, що "відібрати у дітей материнську мову є те саме, що відібрати у немовляти материнське молоко". Цю думку Б. Бйорнсона поділяв і підтримував Томаш Г. Маса-

рик і Августин Волошин. За влучним висловом Августина Волошина, "почався похід мадяризації освіти не на мадярських територіях".

Напередодні першої світової війни приватно-общинні німецькі школи, як і інші школи національних меншин, перестали існувати.

§ 3. Німецькі школи у 20–30-тих роках ХХ століття.

27 жовтня 1918 року розпадається Австро-Угорська імперія. На карті Європи виникають нові держави, в тому числі і Чехословаччина. За Сен-Жерменським договором Закарпаття увійшло до Чехословаччини. В Ужгороді організовано Шкільний відділ цивільної управи, якому підпорядковані усі школи краю. Вперше в історії краю діти усіх національних меншин мали можливість навчатись рідною мовою.

Настав час відродження національної духовності, як і національності школи та шкіл національних меншин. У містах і селах у 20–30-ті роки збудовано понад 100 шкіл. Навчання дітей у школах велось на 7 мовах: українською, чеською, словацькою, угорською, німецькою, румунською і єврейською. Правда, навчальні програми для шкіл національних меншин укладались відповідно до навчальної програми Народної школи Чехословаччини. Методично проходив й процес чехизації у краї.

Частину турбот по відродженню національної школи взяли на себе культурно-просвітницькі товариства: українська "Просвіта" та товариство німецької культури (ТНК), яке започаткувало свою діяльність у 1921 р. Одним із першорядних завдань товариства була турбота про відродження і відкриття німецьких шкіл. У 1922–1923 навчальному році ТНК було направлено вчителів німецької мови у віддалені гірські села: Пузняківці, Грабово Мукачівського району. Дещо пізніше ТНК було направлено вчителів у Нове Сусково, Сняк, Драчино, Барбово, Німецьку Мокру та інші. ТНК виділяло кошти на будівництво шкіл. За рахунок ТНК були збудовані школи у 20-тих роках у Нижній Грабівниці, Сняку, Грабові, Дубах, Кучаві, Н.Мокрій, В.Коропці, Р.Мокрій, Підлоззі, Барбові, Павшині, Новому Сускові та інших селах. Посильні і відсутні кошти виділяло ТНК на шкільні потреби: для придбання підручників, навчальних посібників, іншого шкільного інвентаря. На ці потреби лише у 1927 році витрачено 70 тисяч чеських крон, зокрема: Нижньограбівницькій школі було виділено 15 тисяч чеських крон, Павшинській – 10 тис., Руськомокрянській – 10 тис, Сняцькій – 6 тис. У цьому ж році товариством виплачено платню вчителям Нижньограбівницької і Верхньокоропчанської шкіл у розмірі 26 тис. чеських крон. Активна діяльність товариства сприяла швидкому відкриттю німецьких шкіл. Уже в 1921–1922 навчальному році було

відкрито 5 німецьких шкіл, в яких навчалось 834 учні, а через нестачу шкільних приміщень і вчителів 539 не було охоплено навчанням. У 1928–1929 навчальному році нараховувалось уже 16 шкіл, в яких навчалось 1358 учнів. Із 16 німецьких шкіл було: 6 державних восьмикласних, в яких навчалось 450 учнів, 4 общинні двокласні, в яких навчалось 443 учні, 6 конфесійних шестикласних, в яких навчалось 465 учнів. З кожним роком кількість німецьких шкіл зростала. У 1935–1936 навчальному році німецьких шкіл нараховувалось 24 (44 класи), а при деяких українських, чеських школах було відкрито 8 німецьких (паралельних) класів. Паралельні німецькі класи були при народних школах там, де кількість дітей німецької національності була незначною, або не було приміщення для школи. Загальна кількість учнів у німецьких школах становила 2021 учень.

Німецькі школи були в таких районах і селах:

1. Іршавському районі було 2 школи: у Кобалевці і Дубах.
2. Мукачівському районі – 13. У Барбові, Н.Коропці, Софії, Лалові, Березинці, В.Коропці, Кучаві, Паланку, Підгороді, Павшині, Мукачіві, Фрідешові, Грабові, Пузняківцях.
3. Свалявському районі – 4. У Драчино, Н. Сускові, Н. Грабівниці, Сняку.
4. Тячівському – 4. У Німецькій Мокрій, Брустурах, Руській Мокрій, Усть-Чорній.
5. Хустському – 1. У Хусті.

Значна частина дітей німецької національності навчалась в українських, чеських, угорських і румунських школах. Це було викликано тим, що у 20–30-тих роках німці проживали у 80 селах, інколи це була одна-дві чи три сім'ї і діти відвідували ту школу, яка була в даному селі чи місті. Якщо німецька школа була у сусідньому селі і на невеликій віддалі, то діти відвідували німецьку школу. Діти німецької національності, наприклад села Пасіка, навчались у німецькій школі с. Нове Сусково, або у школі с. Драчино, а села Загаття – у німецькій школі с. Дуби.

Продовжували працювати у 30-тих роках і недільні школи. Недільну школу у селі Кушниця відвідували діти с. Лисичова, Березників, Довгого. У школі працювала досвідчений педагог, згодом поетеса – німка Ольга Рішаві-Востал. Ольга Рішаві (1903–1993) за фахом вчитель музики і співів. Вона єдина поетеса серед німецької інтелігенції Закарпаття, яка писала поетичні твори німецькою мовою. Літературно-поетичний доробок Ольги Рішаві вартий повного видання.

Досить популярною постаттю у 20–30-тих роках у німецьких сім'ях був приватний вчитель. Заможні батьки запрошували на літні канікули

приватчителів для навчання дітей. Це були педагоги із Словачки і Чехії. Нестатку у них не було, їх приваблювала не так платня, як відпочинок у напрочуд мальовничих селах. На Закарпатті у 20-ті роки неповносередніх німецьких шкіл, як і гімназій чи семінарій не було.

Після закінчення народної німецької школи незначна частина дітей продовжувала навчатись у ненімецьких навчальних закладах. Так, у 1930–1931 та 1935–1936 навчальних роках навчались в ненімецьких навчальних закладах:

Горожанських школах:	1930–1931 н.р.	1935–1936 н.р.
українські	72	87
чеські	58	61
угорські	3	9
Гімназіях:		
українські	32	39
чеські	13	17
угорські	3	5
російські	2	5
Семінарії	10	13
Торговій академії	19	27

Після закінчення середніх ненімецьких навчальних закладів лише окремі випускники продовжували навчатись у вищих навчальних закладах Братіслави, Праги та інших міст. Мовних бар'єрів не було, як і нині їх немає, бо практично кожен із них володів рідною німецькою, українською, чеською чи угорською мовами. Звичайно, що нині картина дещо інша.

У німецьких сім'ях традиційно склалося так, що більшість дітей успадковують професію батьків, виробничі професії за місцем праці батьків. Великою популярністю серед юнаків користувалась художньо-реміснична школа в Ясінях, в якій навчались щорічно 8–11 учнів німецької національності Рахівщини, Тячівщини.

Вимогою часу було відкриття середньої чи неповносередньої німецької школи. Місцем відкриття такої школи було обрано м. Мукачєво, навколо якого компактно проживала найбільша частина німецького населення Закарпаття. Державних коштів на будівництво школи не вистачало і тоді члени товариства німецької культури (ТНК) вирішили зібрати кошти серед населення. Започаткував цю акцію вчитель Нижньогравівницької школи Йоган Томас. Байдужих не було. Крім німців, пожертвування вносили українці, чехи, словаки, євреї та представники інших національностей. Неповносередня німецька школа "Bourgerschule" була відкрита влітку 1933 року. В 1933–1934 навчальному році у школі

навчалось 46 дітей, у 1934–1935 навч. році – 96, а у 1935–1936 навчальному році – 140 дітей. Бажаючих навчатись у школі було набагато більше, зокрема, з Тячівщини, Рахівщини, Волівеччини, Свалявщини. Виникла потреба відкрити при школі інтернат. Спільними зусиллями дирекції школи – директора Йогана Томаса, ТНК, окружного інспекторату та громадськості інтернат було відкрито 1 березня 1934 року. Завідуючим інтернатом було призначено інженера Франца Носке. Згодом, у 1935 році, інтернат очолив досвідчений педагог Антон Улріст. У 1937–1938 навчальному році у інтернаті проживало 52 учні із 18 сіл Закарпаття:

Усть-Чорної – 8,	Лисичого – 1
Рахова – 6,	Нового Сускова – 1
Нім. Мокрої – 4,	Загаття – 1
Руської Мокрої – 3,	Барбова – 2
Кучави – 5,	Нижньої Грабівщини – 1
Лалова – 8,	Брустури – 1
Софії – 6,	Дубового – 1
Синяка – 1,	Верхньої Визниці – 1
Пашківця – 1,	Пузняковець – 1

Політична атмосфера на Закарпатті кінця 30-тих років була складною, зрадикалізованою. За Віденським арбітражем від 2 листопада 1938 року південна частина Закарпаття з містами Ужгород, Мукачєво, Берегово відійшли до Угорщини. Окремі навчальні заклади з Мукачєва переведено у Білки, Довге, Чинадієво, Сваляву, Неліпино.

Неповносередню німецьку школу з Мукачєва переведено у місто Сваляву. Як згадує Й. Томас, у відкритті і становленні німецьких шкіл у 20–30-ті роки на Свалявщині (а до складу Свалявського округу у ці роки входило 11 сіл Чинадівського кудца), чималий внесок вніс тодішній окружний інспектор Іван Добош: "З 1927 року по 1933 рік я працював вчителем у с. Нижня Грабівниця. У ці роки я здружився з інспектором Іваном Добошом, людиною напрочуд інтелігентною, високоосвіченою, який, як здається мені, жив життям і турботами розвитку шкільництва. Саме при його підтримці я мав можливість організувати у 1930–1933 роках літні курси за неповносередню школу у с. Нижня Грабівниця. Курси відвідувала молодь з навколишніх сіл: Синяка, Драчино, Нового Сускова (Ервінсдорф), Грабова, Кучави, Павшино, Пузняковець, Ганьковиці, а також із Підполоззя, Ждєнієва, Пашківця, Заньки, що на Волівеччині. Всі курсанти успішно склали екстерном іспити за середню школу. Інспектор часто відвідував курси. Інколи проводив бесіди, заняття з курсантами з краєзнавства, історії, літератури. Він особисто підтримав відкриття німецької неповносередньої школи і всіляко допомагав, зокре-

ма у доборі кадрів. Деякий час у школі викладала німецьку мову його дочка Магдаліна, яка закінчила Братіславський університет за фахом німецька філологія. У лиху годину 1938 року інспектор знайшов приміщення для школи у Сваляві. Інспектор Добош розумна, розсудлива людина, який вболівав всім своїм єством за освіту молоді і робив все для того..." (переклад з німецької мови автора). Додамо, що Свалявський окружний інспекторат знаходився неподалік від Сваляви у селі Неліпину у помешканні інспектора. Але і у Сваляві німецька неповносередня школа проіснувала недовго. У середині березня 1939 року Закарпаття було повністю окуповане. Школи національних меншин, в тому числі і німецькі закривались.

Найдовше проіснувала німецька народна школа у селі Кучаві на Мукачівщині. Останній дзвінок пролунав у цій школі на початку травня 1944 року.

§ 4. Повоєнний стан.

Визволення багатонаціональному страждальному краю не принесло віками вимріяної долі. Суттєво змінюється склад етнічних меншин, руйнується соціальна структура населення. Уже в кінці 1944 року, коли ще територія Закарпаття не була радянською, з боку тодішніх радянських владних структур та органів місцевого самоврядування Закарпатської України проводились масові репресії, інтернування не тільки до німців, але і до інших етносів словаків, чехів, угорців, як і до автохтонів українців. Німецьке населення чи ненайбільш постраждало від сталінізму. Тисячі людей було депортовано у Сибір, Казахстан, чимало замордовано у концтаборах. Чимало німців рятувалося тим, що не визнавали себе німцями, а словаками чи українцями. Підґрунтям цьому було те, що ще в 19-му столітті деякі їхні предки переселились з Чехії і Словачки на Закарпаття, як і те, що багато з них було уже асимільовано з іншими етносами, в тому числі і з українцями. Таким чином, у повоєнні роки німці Закарпаття втратили не лише свої народні школи, яких у "чеському" періоді було 24 і 8 паралельних класів, але й свою етнічну належність і ідентичність. Німці боялися спілкуватись на рідній мові, не вели листування з рідними і близькими, уникали німецькі форми власних імен, як і проведення обрядів, звичаїв, традицій та ін. Це призвело до того, що кількість німецького населення зменшилась десь у 8 разів і становила на початку 1948 року біля 3,5 тисяч чоловік. Згодом репресивні дії з боку владних структур, як і інші утиски німецького населення уповільнились, вирівнялись з умовами інших етносів Закарпаття. У цей час зростає

кількість змішаних шлюбів між німцями, українцями, словаками, угорцями, число яких у міській місцевості досягло серед німецькомовного населення понад 50, а в сільській – біля 30 процентів.

Не відкрито німецької школи, на жаль, і після возз'єднання Закарпаття з Україною. Траплялось так, що в селах де ще більш-менш проживало німецьке населення, вводилась у школах не німецька мова як іноземна, а англійська чи французька. Цьому сприяли і місцеві органи влади.

Після розпаду СРСР та проголошення Україною своєї незалежності, суверенності, національним меншинам повернуто право на етнокультурне відродження, у тому числі і на національну школу. Але у зв'язку з економічним хаосом у країні, різким падінням життєвого рівня населення, маємо сильний відтік німців на землі своїх предків у Німеччину, Австрію та інші країни. Ця обставина і унеможливує відкриття хоча би початкової німецької школи. Правда, у с. Паушино в початковій школі діти вивчають німецьку мову як рідну, а в Новому Селі (Шенборн) та в передмісті Мукачева – Паланку в дитячих садиках відкрито групи з німецькою мовою виховання.

Останнім часом значно поліпшується ставлення до вивчення німецької мови як іноземної у загальноосвітніх школах, у середніх навчальних закладах, зокрема, у щойно відкритих гімназіях. Вартий уваги і поширення досвід роботи вчителів німецької мови Варфоломія Бунди із Свалявської гімназії, Віри Глуханюк із Ужгородської гімназії, Любові Шелепеч із Великоберезнянської гімназії, Тетяни Шелько із середньої школи № 12 м. Ужгорода, Агати Шрамл із Мукачева, Наталії Бурч із Ужгорода та інших.

Висококваліфікованими вчителями німецької філології забезпечує школи відділення німецької філології ФРГФ Ужгородського університету, яке у 1996 році здійснило 30-тий випуск спеціалістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bargel, Ernst. Deutsch Mokra, ein Waldarbeiterdorf //: Deutsche Arbeit. – 1936. – Heft 5.
2. Beranek, Franz. Deutsche Volkslieder Karpatenrussland // Karpatenland. – 2 Bg. – 1929.
3. Gessner, August. Die Aufbauarbeit des Deutschen Kulturverbandes in den Karpatenländern // Südendeutsches Jahrbuch. – 1938.
4. Greb, Julius. Zipser Volkskunde. – Kesmark und Reichenberg, 1932.
5. Müller, Anton. Karpaten – Ruthenien (Rückschau). – Ludwigsberg, 1954.